

newsletter

Finanční krize a historické paralely

Robert Holman

člen bankovní rady ČNB a profesor VŠE

Robert Holman:
Finanční krize
a historické paralely

Václav Klaus:
EU potřebuje
sametovou revoluci

Stanislava Janáčková:
Makroekonomické
pozadí finanční krize

Ladislav Tajovský:
První světová válka
po devadesáti letech

Dalibor Roháč:
Recenze - William
Easterly: Břímě
bílého muže

Finanční krize mají ve svobodném tržním hospodářství vždy společného jmenovatele – jsou to střídající se vlny všeobecného optimismu a pesimismu. Kdyby optimismus a pesimismus byly mezi investory vždy rovnoměrně rozptýleny, tyto vlny by nevznikaly. Jenže optimismus a pesimismus se někdy vyznačují nakažlivostí, zejména na finančních trzích. Kromě společného jmenovatele se finanční krize vyznačují také svou jedinečností – jejich spouštěcí mechanismy bývají pokaždé jiné. To platí i pro regulační aktivity, kterými vlády na finanční krize reagovaly a které měly mnohdy jiné než zamýšlené účinky.

Nová tvář Wall Streetu

Za Velké hospodářské deprese zkrachovaly desítky tisíc bank. Poté bylo v USA zákonem odděleno investiční bankovníctví od komerčního bankovníctví, neboli bylo zákonem zrušeno univerzální bankovníctví (Glass-Steagall Act z roku 1933). Tím se mělo zejména zamezit bankám, aby používaly peníze vkladatelů na investice do riskantních aktiv. V důsledku Glass-Steagalova zákona (zrušeného až v roce 1999) se vytvořil specificky americký styl odděleného investičního a komerčního bankovníctví a vznikl zde silný sektor investičních bank, které se specializovaly na finanční

investice nekryté vklady obyvatelstva.

Hypotéční krize, která propukla v USA v loňském roce, pak postihla jako první právě americké investiční banky. Ukázalo se, že evropské univerzální banky, jejichž aktiva jsou v rozhodující míře kryty vklady, byly vůči této krizi přece jen odolnější (i když se nákaza „toxickými aktivy“ nakonec začala přenášet i na mnohé z nich) a že univerzální bankovníctví má v případě finanční krize i své výhody.

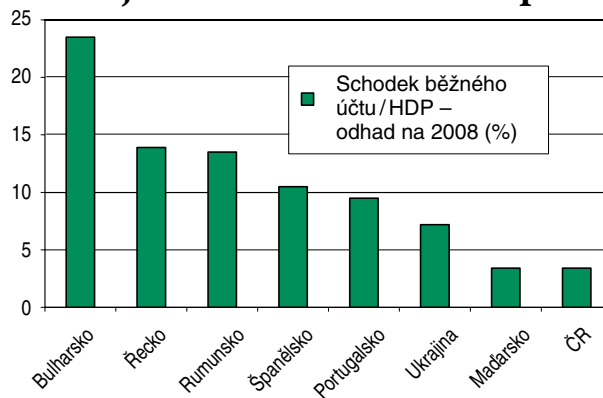
Dnes novinové titulky hlásají: „Wall Street mění svoji tvář“. Co se stalo? Doposud působily na Wall Street tyto velké investiční banky: Bear Stearns, JPMorgan, Morgan Stanley, Merrill Lynch, Lehman

Brothers a Goldman Sachs. Tornádo hypoteční krize způsobilo, že JPMorgan (kteří jako jediná z nich má i komerční bankovníctví) odkoupila zkrachovalou Bear Stearns, Merrill Lynch byla převzata americkou komerční bankou Bank of America, Lehman Brothers zkrachovala a její aktivity se rozdělí mezi více bank, Morgan Stanley a Goldman Sachs změnily své statuty na bankovní holdingy (tj. komerční resp. univerzální banky) podléhající bankovnímu dohledu FEDu.

Společným jmenovatelem tohoto vývoje je, že tyto ryze investiční banky – brokerské firmy, které podnikaly s relativně malým vlastním kapitálem – neměly dostatečný

LISTOPADOVÝ GRAF CEPU

Vnější nerovnováha v Evropě

Pramen: MME, Unicreditgroup 2008

vlastní kapitál na to, aby ustály ztráty z „toxických aktiv“, které jim zůstaly v bilancích. Takovíto „polštář“ mají pouze retailové komerční banky, které mají silnou depozitní síť a pravidelný příjem z poplatků a úroků od klientů. Proto JPMorgan měla prostor pro akvizici Bear Stearns, Bank of America mohla koupit Merrill Lynch, evropská Barclays může koupit část Lehman Brothers.

Selhání regulace

Vraťme se však ještě do nedávné historie. Počátkem 70. let zkrachovaly v Evropě některé velké banky. Reakcí na tyto události byl v roce 1974 vznik Basilejského výboru pro dohled nad bankami, který připravil pravidla Basel I, zavazující banky, aby plnily kritéria kapitálové přiměřenosti, tj. udržovaly určitou výši regulačního kapitálu vůči svým rizikově váženým aktivům.

Od těchto pravidel se očekávalo, že přimějí banky k obezřetnějšímu podnikání a upevní tak stabilitu finančního systému. Jenže jak se ukázalo, pravidla Basel trpí „procykličností“, která se ještě zvýšila v případě sofistikovanějších pravidel Basel II. Rizika bankovních operací nejsou totiž „objektivně měřitelná“, nýbrž spíše subjektivně podměněná – závisejí v rozhodující míře na tom, co si lidé myslí, do jaké míry jsou strženi vlnami optimismu či pesimismu.

V dobách silného hospodářského růstu, kdy většina dlužníků bank prosperuje, jsou rizika nízká (ať už „skutečně“ nebo „zdánlivě“), banky mohou proto udržovat nižší regulační kapitál, pouštět se do větších investic a půjčovat i dlužníkům, kteří jsou bonitní právě a pouze na vrcholu vlny hospodářského boomeru a všeobecného optimismu. Naopak v dobách začínající recese, kdy se bonita mnoha dlužníků vytrácí, dochází právě v důsledku toho ke zvyšování rizikovosti bankovních aktiv, což banky nutí udržovat větší kapitál a půjčovat méně. To však dále prohlubuje recesi a platební potíže dalších dlužníků, rizikovost bankov-

ních aktiv vzrůstá a roste tlak na udržování vyššího regulačního kapitálu.

Regulace, která měla za cíl stabilizovat finanční trhy, pak způsobuje pravý opak. Právě dnešní finanční krize odhalila, že regulace na základě těchto pravidel kapitálové přiměřenosti není schopna upevnit stabilitu bankovního systému natolik, aby se finanční krizi zabránilo. Jde o typický případ selhání regulace.

Krize v 80. letech

Dnešní finanční krizi se v mnohém podobala krize amerického bankovního sektoru v 80. letech. Před jejím vypuknutím byl bankovní sektor USA vysoce konkurenční a efektivní. Krize začala v tom segmentu bankovníctví, který se orientoval na poskytování dlouhodobých hypotečních úvěrů. Šlo zejména o *Savings and Loans* instituce (SaL) zaměřující se na úvěry se splatností do třiceti let za relativně nízké úrokové sazby (což je pro hypoteční úvěry typické).

SaL poskytovaly půjčky za pevné úrokové sazby, což nezpůsobovalo vážné komplikace až do konce 70. let. Spouštěcím mechanismem bankovní krize bylo razantní zvýšení sazeb americké centrální banky na počátku 80. let. To nutilo banky úročit své pasivní i aktivní obchody mnohem výše, což byl problém zejména pro SaL, které nebyly schopny promptně zvýšit sazby ze svých hypotečních úvěrů.

Během první poloviny 80. let vyhlásilo v USA úpadek 1617 bank (9% z celkového počtu) a 1300 SaL institucí (27% z celkového počtu), což v souhrnu představovalo 21% bankovních aktiv. Vláda USA až po roce 1989 uvolnila cca 130 mld. USD k řešení nesolventnosti SaL. Vznikla speciální instituce *Resolution Trust Corporation (RTC)*, na kterou byla převedena nekvalitní aktiva postižených bank. S její pomocí se podařilo poměrně rychle prodat nekvalitní aktiva soukromému sektoru, což zmírnilo dopady krize na reálnou ekonomiku.

Restrukturalizace bankovního sektoru si však vyžáda-

la 196 mld. USD (cca 3,4% HDP), přičemž 67% nákladů (132 mld. USD) bylo kryto z veřejných prostředků, zbytek pak z fondu pojištění vkladů. RTC prodala klasifikované úvěry privátnímu sektoru ve formě aukcí. Tato zkušenost zřejmě přispěla k tomu, že se vlády USA a západní Evropy chtějí i dnes uchýlit k podobným opatřením a zachraňovat banky za peníze daňových poplatníků.

Záchranné programy

Dnešní finanční krize není první a zřejmě ani poslední. Jde o bublinu na trzích aktiv, která byla silně umocněna finančními inovacemi umožňujícími rozptýlit a rozmlžit rizika z poskytování druhořadých hypoték v USA. Znepokojivý je její globální charakter, svědčící o tom, že finanční systém je v dnešní době již silně provázán. Znepokojivé je však i volání po větší regulaci finančních trhů.

Je přirozené, že centrální banky v takové situaci snižují úrokové sazby a dodávají bankám více likvidity, neboť je nutné zabránit zamrznutí mezibankovního peněžního trhu i případným panikám, které by mohly vést k runům na jinak zdravé a solventní banky. Přehnaná a uspěchaná je však reakce vlád, které ve snaze zabránit krachům vstupují do problémových finančních institucí, znárodnují je a neváhají používat statisíce miliard dolarů a eur daňových poplatníků k vykupování „toxických“ aktiv. Tyto kroky a vůbec sílící angažovanost států ve finančním sektoru ukážou své skutečné dopady v podobě morálního hazardu až časem.

Už nyní je však evidentní selhání Evropské unie. Předpokládali bychom, že Evropská unie bude reagovat na rozšíření finanční krize do Evropy koordinováním kroků národních evropských vlád tak, aby vlády přijímaly svá rozhodnutí provázaně a ve vzájemném souladu. Nic takového se však nestalo. Místo toho jsme byli svědky událostí, které i přesvědčeným zastáncům evropské integrace musely vyrazit dech.

Evropské vlády, počínaje Irskem, začaly na vlastní pěst garantovat vklady ve svých bankách a nekoordinovaně přijímat „záchranné programy“, které nakonec povedou k rozpadu paktu stability a tím i ke zpochybnění evropské hospodářské a měnové integrace včetně zpochybnění společné měny. Není divu, že tyto události zklamaly i ty české politiky, kteří volali po stanovení data přijetí eura v ČR. Toto datum se nám nyní ještě více vzdaluje.

Kdybychom dnes měli euro, musela by česká vláda rovněž deklarovat plné garantování bankovních vkladů (ačkoli k tomu u nás není důvod). Jinak by hrozilo, že z našich bank odplynou vklady do Německa nebo dalších zemí eurozóny, které k plnému garantování vkladů přistoupily. Je to pro nás poučení, že Evropská unie ještě není připravena na krizové události a otřesy, že nemá propracované mechanismy společného postupu a že evropské národní vlády v pohnutých dobách budou sledovat politiku národního zájmu více než politiku evropskou. ■

PŘEDPLATNÉ CEPU

Nejjednodušší způsob, jak za výhodnou cenu dostávat pravidelně Newsletter, sborníky CEPu a pozvánky na semináře

BLIŽŠÍ INFORMACE NA:

www.cep.cz
tel. 222 192 406

Evropská unie potřebuje sametovou revoluci*

Václav Klaus

Děkuji za toto mimořádné pozvání. Velmi si ho vážím. Teprve nyní, na tomto místě, na setkání předsedů vlád německých spolkových zemí, mohu – doufám – docenit ideu německého spolkového státu a německého federalismu. Pokud také správně rozumím konceptu tohoto setkání, „hovorů u krhu“, nemělo by být o politických aktualitách, o současné finanční krizi, o výsledcích posledních

Situace uvnitř jednotlivých států staví občana vůči státu stále více do podřadné pozice a sílicí role mezinárodních organizací zvětšuje odstup mezi občanem a politikem dříve nevidaným způsobem.

voleb v Bavorsku nebo o důsledcích nedávných krajských voleb v České republice. Toto setkání chápu jako příležitost k obecnějšímu a dlouhodobějšímu zamyšlení.

Evropa a svoboda

Nechci Vás zlobit svými názory na globální změny klimatu, a proto dnes budu mluvit o Evropě, o její současnosti i budoucnosti. Každému z Vás jsem však jako dárek přinesl německé vydání mé knihy „Modrá planeta v zelených okovech“, protože toto téma považuji za nesmírně důležité. Přečíst tuto knihu je proto domácí úkol.

Dovolují-li si mluvit o budoucnosti Evropy, není to z mé strany pokus o futurologii. Není to ani žádný, dnes tak populární útěk do budoucnosti či snění o budouc-

* Projev na konferenci předsedů vlád německých spolkových zemí. Zwinger, Drážďany, 23. října 2008. Z němčiny přeložil Marek Loužek. Titulek a mezititulky jsou redakční.

nosti. Budu se spíše zamýšlet nad tendencemi, které vidím v Evropě dnes. Otázka, kterou si už delší dobu kladu, zní: *kam jdeme, případně kam bychom jít měli?* Obávám se, že pravděpodobnější je, že přeshlapujeme na místě.

Světznámý český spisovatel a dramatik Milan Kundera se na konci své divadelní hry „Jakub a jeho pán“ ptá: „jít kupředu, ale co znamená kupředu“? Výsledkem je, že hrdina hry zůstává ochromený stát na místě. Podobně vidím dnešní Evropu.

Abychom mohli jít kupředu, musíme nejdříve – i když to může znít paradoxně – jít trochu zpět. Zpět ke kořenům, na nichž evropské země vybudovaly svou dnešní civilizační úroveň a prosperitu. Tyto kořeny vidím ve svobodě, ale ta je dnes v Evropě stále vzácnější. Tato hypotéza je mou hlavní tezí (či poselstvím) pro dnešní odpoledne.

Co vidím v Evropě?

Na jedné straně vidím poněkud podezřelý ideologický klid, který převládá již od pádu komunismu. Je to však jen fikce či zdání. Zatímco Evropané mudrlantsky filozofovali o konci dějin, plíživě docházelo k významnému posunu. Směr tohoto posunu – na ose občan vs. stát a na ose trh vs. centralistická regulace a reglementace lidí – byl zcela jiný, než jsme si v bývalých komunistických zemích v okamžiku pádu komunismu přáli.

Chtěli jsme být blíže k občanům a trhu a dále od státu a jeho regulace, než jsme dnes. Tak tomu bohužel není. Situace uvnitř jednotlivých států staví občana vůči státu stále více do podřadné pozice a sílicí role mezinárodních organizací zvětšuje odstup mezi občanem a politikem dříve nevidaným způsobem.

To není všechno. Ačkoli Evropa nikdy nebyla politickou entitou, vidím silný tlak ke sjednocování kontinentu do supranacionálního celku, což je v rozporu s historickou zkušeností. Slyším také prázdné a neproduktivní fráze abstraktního univerzalizmu a humanrightismu a farizejství politické korektnosti.

To je můj krátký, bezpochyby však jen telegraficky prezentovaný popis situace. A nyní k budoucnosti.

Přežije v Evropě kapitalismus?

1. *Co se stane v Evropě s politickým systémem?* Bude v současnosti tak podceňovaná a poškozovaná parlamentní demokracie, která není myslitelná bez ideologicky definovaných politických stran, existovat i v budoucnu? Přežije pod tlakem senzacechtivých, online fungujících médií, pro něž není důležitá podstata a kontext? Přežije demokra-

Co se stane s demokracií, která může fungovat jen na úrovni národních států, v situaci, kdy jsou tyto státy v Evropě záměrně a systematicky potlačovány a oslabovány?

cie rostoucí význam různých nevládních organizací, které se demokracii snaží přeměnit v NGOismus, tj. v postdemokracii? Nemám bohužel dost dobrých argumentů pro kladnou odpověď.

2. *Co se stane v Evropě s hospodářským systémem?* Budeme mít i v budoucnosti tržní ekonomiku? Nebo zažijeme Schumpeterem předvídaný konec kapitalismu, kdy zmizí podnikatel a bude dominovat EU-fondy přerozdělující úředníci? Přežije hospodářství nároky dnešního, v principu post-bismarckovského sociálního systému? Také v tomto ohledu si nejsem jistý. Přes všechny snahy a rétoriku se dnešní systém posouvá stále více ve směru imunizace kvality života lidí od jejich faktického osobního výkonu.

Jaké budou následky neochoty Evropanů vykonávat mnohé méně příjemné nebo méně inspirativní profese, které však vykonávány být musí? Bohužel je nelze nikam „outsourcovat“. Pohrdání profesemi modrých límečků navíc vede k pochybné struktuře vzdělávacího systému a ke kontroverznímu prodlužová-

Obamovská změna nestačí.

Potřebujeme revoluci, alespoň sametovou. Kdo takovou revoluci provede a kam nás zavede, nevím. Zůstat stát na místě ale možné není.

ní délky studia. Vede také ke stoupajícímu přílivu pracovních sil a imigrantů z cizích civilizačních a kulturních okruhů, což zásadně narušuje koherenci jednotlivých zemí, i když se nám to ideologové multikulturalismu snaží vykládat zcela jinak.

A k tomu se přidává nejnovější a největší nebezpečí: ustojí ekonomika dnešní masivní útok environmentalismu? Optimistou v tomto směru bohužel nejsem.

3. A nakonec, *co se stane s demokracií, která může fungovat jen na úrovni národních států, v situaci, kdy jsou tyto státy v Evropě záměrně a systematicky potlačovány a oslabovány?* Nevěřím, že přežije. Proto jsem proti snahám, které se pokoušejí vytvářet stále těsnější Evropu, která nás posouvá směrem k „Evropě regionů“ a která z národní svrchovanosti činí zcela vedlejší a nepodstatný znak dnešní Evropy. Kontinentální demokracie možná není. K demokracii potřebujeme národ a ten v Evropě na úrovni celého kontinentu neexistuje.

Pasivní extrapolace dnešních tendencí tedy dobře nevypadá. Změna je nutná. Obamovská změna nestačí. Potřebujeme revoluci, alespoň sametovou. Kdo takovou revoluci provede a kam nás zavede, nevím. Zůstat stát na místě ale možné není. ■

Makroekonomické pozadí finanční krize

Stanislava Janáčková
poradkyně prezidenta republiky

Polemika Ondřeje Schneidera s článkem „Sílený nápad křísit Bretton-woodský systém“, který Václav Klaus napsal pro MF Dnes (22. 10. 2008), svědčí o zásadním nepochopení smyslu prezidentova sdělení. Ani svým názvem, ani svým obsahem nebyl článek V. Klause „útokem na evropskou měnu“, jak jej interpretuje O. Schneider. Prezident Klaus se zásadně postavil proti snaze některých politiků využít současné finanční krize k obrovské extenzi státních zásahů do ekonomiky. Postavil se proti plánu vnútit světu nové regulace prostřednictvím mezinárodních finančních institucí – IMF a Světové banky – institucí, které jsou pozůstatkem zkrachovalého Bretton-Woodského systému.

Příčiny krize

Vedle překrucování základního smyslu Klausova článku dopouští se Ondřej Schneider ve své polemice také celé řady tvrzení, se kterými nemůže souhlasit nikdo, kdo alespoň

Makroekonomická (vládní i měnová) politika v USA nebyla zdaleka tak nevinná – naopak byla z delšího pohledu jednou z příčin krize.

trochu sleduje ve světě probíhající diskusi o příčinách finanční krize. Uvedme několik příkladů.

Ondřej Schneider píše: „Dnešní krize nevznikla z nějaké evidentní chyby v makroekonomické politice vlády ať už v USA, v Británii či ve Francii... Ještě jsem neslyšel nikoho, kdo by tvrdil, že krize by bývala nevznikla, kdyby schodek amerického rozpočtu byl o 100 miliard nižší...“. Schneiderova ironie zde není na místě. Světoví odborníci se shodují, že schodek ame-

rického rozpočtu podporoval zadlužování USA v zahraničí – a tedy příliv zahraničních peněz na americký finanční trh – což bylo jednou z dlouhodobých příčin finanční bubliny a následné krize.

Další příčinou „nesnesitelně lehkých půjček“ byla příliš uvolněná měnová politika FEDu (americké centrální banky). A další z řady příčin byly zákony Carterovy a Clintonovy vlády, nařizující hypotečním bankám poskytovat hypotéky i vysoce rizikovým, nemajetným klientům, bez spolehlivé záruky. To vše přispělo ke snaze amerických finančních institucí hledat nové nástroje, jak získat prostředky z finančního trhu a zároveň jak „odprodat“ riziko důvěřivým finančním investorům. Makroekonomická (vládní i měnová) politika v USA tedy nebyla zdaleka tak nevinná – naopak byla z delšího pohledu jednou z příčin krize.

Dalším pozoruhodným tvrzením Ondřeje Schneidera je, že v příčinách krize „nikde nefiguruje otázka národních měn či směnných kurzů“. Neslyšel snad O. Schneider o dlouhodobé snaze čínské vlády udržovat podhodnocený kurz vůči dolaru, za účelem podpory masových exportů čínského zboží do USA? Neví, že výsledkem byl schodek americké obchodní bilance na jedné straně, a obrovské dolarové rezervy Číny na straně druhé?

Měnové kurzy

Rezervy, které byly zpětně investovány na finanční trh USA a přispívaly k obrovské bublině půjček, hypoték a dalších finančních transakcí, jež se zde vyvinula? Politiku pevného kurzu vůči dolaru, hromadění dolarových rezerv a jejich investování na trh USA prováděly také země OPECu jakožto hlavní exportéři ro-

py. Směnné kurzy tedy při finanční záplavě, proudící na trh USA, rozhodně nebyly irrelevantní a neplatilo, že „kurzy měn jen reagují na přesuny kapitálu“. Naopak, vládní zásahy do měnových kurzů byly hybatelem pohybu kapitálu a jedním z kořenů finančních nerovnováh, které ke krizi nakonec vedly.

Úrokové sazby, které byly po delší dobu v ČR nižší než v eurozóně, vedly k tomu, že české subjekty nebyly motivovány brát si úvěry v cizí měně (což dnes obrovsky tíží např. Maďarsko). Navíc ani zahraniční zadlužení vlády není v ČR zdaleka tak velké, jako v některých jiných postkomunistických zemích.

Není zřejmé, jak dospěl Ondřej Schneider k tvrzení, že Václav Klaus ve zmíněném článku navrhl „opuštění principu společné evropské měny, nebo alespoň zastavení jejího rozšiřování“. Možná Schneider takto pochopil prezidentovu výzvu „Nepokoušejme se vytvářet nové, umělé mezinárodní finanční a kurzové systémy“... a „zůstaňme u samostatné měnové politiky, která – jak my vidíme – nás, českou ekonomiku a český bankovní a finanční systém zatím docela spolehlivě chrání“.

Václav Klaus samozřejmě dobře ví, že finanční krize zasáhla i ekonomiky, které měly své nezávislé měny. V případě České republiky však nelze popřít, že samostatná měna se zatím ukázala jako výhoda. Nutnost počítat s dlouhodobým trendem posilování kurzu koruny odrazovala české banky od příliš lehkomyšlného rozletu na zahraniční finanční trhy.

Rozumná měnová politika, šitá na míru potřebám domácí ekonomiky, netlačila banky do příliš rizikových operací ve snaze zhodnotit peníze „za každou cenu“. Úrokové sazby, které byly po delší dobu v ČR nižší než v eurozóně, vedly

k tomu, že české subjekty nebyly motivovány brát si úvěry v cizí měně (což dnes obrovsky tíží např. Maďarsko). Navíc ani zahraniční zadlužení vlády není v ČR zdaleka tak velké, jako v některých jiných postkomunistických zemích. To vše nám nyní poskytuje určitou míru ochrany.

Vývoj v eurozóně

Pokud se vyplní předpovědi naprosté většiny českých i řady zahraničních analytiků, kteří považují českou ekonomiku za relativně málo ohroženou současnou finanční krizí, může pro nás v nejbližších letech samostatná měna mít ještě další bonus. Fakt, že zatím nebudeme členy eurozóny, nás může ochránit před nutností podílet se na vysokých nákladech řešení finanční krize v jiných zemích.

Vládní subvence a záruky, které na sebe v současnosti berou země eurozóny, a finanční injekce dodávané na trh Evropskou centrální bankou, totiž nutně budou mít své náklady. A nebudou to náklady nízké – ať už v podobě

Samostatná měna se zatím ukázala jako výhoda. Nutnost počítat s dlouhodobým trendem posilování kurzu koruny odrazovala české banky od příliš lehkomyšlného rozletu na zahraniční finanční trhy.

vysokých vládních deficitů tlačících na růst úrokových sazeb či na zadlužování v zahraničí, v podobě růstu inflace, nebo v podobě nedůvěry k euru.

Tyto náklady budou sdílet všechny země eurozóny – bez ohledu na to, jaký podíl měly právě jejich banky na rozšíření americké finanční krize do Evropy, a jak moc se bude muset zadlužit právě jejich vláda. Není tedy pravda, že „euro nemá s finanční krizí nic společného“. Euro se naopak stane nástrojem rozložení nákladů finanční krize, a jejich přenesení i na ty země eurozóny, které byly krizí primárně méně postiženy. ■

První světová válka po devadesáti letech

Ladislav Tajovský

katedra hospodářských dějin VŠE

Kdybychom se hlouběji zamysleli nad tím, kterým z letošních „osmičkových“ výročí si připomínáme událost s nejdalekosáhlejšími dopady, pak by bezpochyby neslavné prvenství připadlo roku 1918 a konci konfliktu, dnes označovaného jako první světová válka. Podpis příměří ve vlaku poblíž francouzského Compiègne 11. listopadu 1918 znamenal sice konec bojů, ale bez reálné

„Velká válka“

*slovníkem jejích přímých
či nepřímých účastníků
skutečně změnila svět.*

představy o budoucím vývoji v mnoha oblastech mezinárodních vztahů, politického, společenského a ekonomického života.

Velká válka

„Velká válka“ slovníkem jejích přímých či nepřímých účastníků skutečně změnila svět a nikoli náhodou bývá až rok jejího začátku, 1914, mnohými historiky s lehkou

nadsázkou označován za definitivní konec „dlouhého“ 19. století. Svět tímto konfliktem vstoupil do století mimořádných úspěchů na poli vědy a techniky, století neustálého růstu životní úrovně a století největších masakrů v lidských dějinách. Lidé se nikdy nedoživali vyššího věku, aby se zároveň nikdy nevrátili do srovnatelného počtu.

Století zrozené v létě roku 1914 bylo plné doposud nepředstavitelných paradoxů a mnohé z nich byly právě dědictvím – přímým či nepřímým – největšího válečného konfliktu ve známých dějinách lidského pokolení.

Sarajevskými výstřely končí epocha, která přivedla západní svět k nebývalému blahobytu. Téměř přesně stolet stabilního systému mezinárodních vztahů zrozeného po ukončení napoleonských válek poskytl relativně neomezený prostor pro nesčetné triumfy lidského ducha, který ve světě s minimem regulací a intervencí do osobní svobo-

dy přinesl prosperitu, o níž předchozí generace nedokázaly ani snít.

Důsledky právě skončeného konfliktu byly katastro-

Tragické události první světové války otevřely dveře tomu nejhoršímu, co kdy lidstvo samo sobě připravilo – komunismu, nacismu.

fální a zcela bezprecedentní. Mezinárodní systém se ocitl v rozvalinách. Mnohé státní říše, pilíře evropského velmocenského uspořádání, odešly do minulosti, ty ostatní stály na pokraji ekonomického zhroucení. S výjimkou Spojených států amerických neexistovala velmoc, která by nebyla válkou zásadním způsobem hospodářsky oslabena – válka nečinila přílišného rozdílu mezi vítězi či poraženými.

Přímými boji zničená Francie dočasně prakticky přišla o své velmocenské postavení. Velká Británie bez dvou pětina obchodních lodí, které padly za obětí ponorkové války, stála na prahu finančního kolapsu.

Poražené Německo mělo být zašlapáno do země a Rusko po bolševickém převratu zmizelo z mapy světa. Starý kontinent byl k nepoznání a to ještě největší změny nebyly na první pohled patrné.

Sebevražda starého kontinentu

Velká válka znamenala počátek procesu marginalizace Evropy co do jejího postavení ve světovém ekonomickém a politickém systému, který se do dnešních dnů nepodařilo zásadním způsobem zastavit či dokonce jen zbrzdřit. V letech 1914–1918 se Starý kontinent pokusil o sebevraždu – v novém století poprvé a nikoliv naposledy – a jen díky zásahu civilizačně spřízněných Spojených států se podařilo na nějakou dobu eliminovat síly, které měly v plné síle v podobě socialistických ideologií vyplout na povrch hned v následujícím desetiletí.

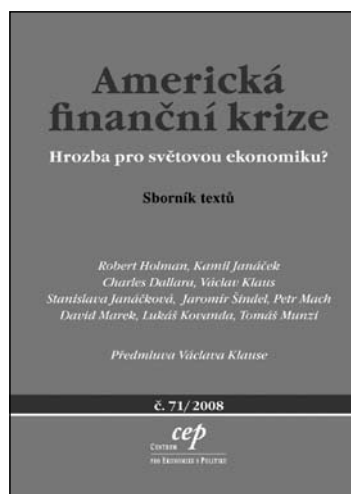
V důsledku válečného ničení, jehož naprostá většina byla koncentrována na evropské území, došlo k dramatické proměně světové ekonomiky.

NOVINKY

CEP nabízí sborník „Mnichov 1938 – sedmdesát let poté“, do něhož přispěli Václav Klaus, Jiří Weigl, Jan Zahradil, Robert Kvaček, Jan Dobeš, Tomáš Haas, Vladimír Nálečka, Jindřich Dejmek, Eva Hahnová, Jiří Pernes, Jan Boris Uhlíř, Václav Kural, Pavel Šrámek a Ondřej Houska. Rozsáhlá dokumentární příloha. Editoři jsou Marek Loužek a Jindřich Dejmek. Předmluvu napsal prezident Václav Klaus.

Cena: 100 Kč, 231 stran

CEP nabízí sborník č. 71/2008 „Americká finanční krize – hrozba pro světovou ekonomiku?“, do něhož přispěli přední čeští a zahraniční ekonomové Robert Holman, Kamil Janáček, Charles Dallara, Václav Klaus, Stanislava Janáčková, Jaromír Šindel, Petr Mach, David Marek, Lukáš Kovanda a Tomáš Munzi. Editorem je Marek Loužek. Předmluvu je sborníku napsal prezident Václav Klaus.

Cena: 70 Kč, 88 stran.

objednávky na www.cepin.cz, tel. 222 192 406, e-mail: cep@cepin.cz

Oč víc Evropa spotřebovávala (statky všeho druhu byly totiž ničeny závrtným tempem a bylo třeba je nahradit jinými, stejně jako bylo třeba živit milionové armády), o to méně sama produkovala. Generovala tak extrémně silnou poptávku, která nalezla odezvu v zámorí.

Pokud jde o průmyslové výrobky, pak samozřejmě na prvním místě ve Spojených státech. Ty se během války jako „přidružená země Dohody“ vyšvihly do pozice, kdy

Skokově se zvýšila jak míra zdanění, tak rozsah a důslednost nejrůznějších regulací a intervencí, neoratně se posunul vliv státních orgánů na každodenní ekonomické rozhodování.

jejich ekonomika zabezpečovala nadpoloviční většinu světové průmyslové výroby. Dále pak v Japonsku, které po reformách z konce 19. století výrazně zvýšilo svůj průmyslový potenciál.

Možná ještě viditelnější změny přinesla válka do oblasti agrární produkce – vedle stávajících producentů v severní Americe se objevily zcela nové či dosud druhořadé produkční oblasti, které těžily z nenasytné poptávky hladovějící Evropy. Argentina, Austrálie, Nový Zéland, Jižní Afrika zásobovaly bojující armády i zázemí potravinami a po skončení války a obnově evropského produkčního potenciálu tlačila jejich konkurence ceny agrární produkce strmě dolů, což se stalo vítaným cílem nově zformovaných agrárních lobby.

Válečná ekonomika

První světová válka jako první konflikt, v němž primárně rozhodovala výkonnost zázemí a až sekundárně dovednosti vojevůdců, znamenala zcela nový sociální fenomén. Vůbec poprvé bylo do války v masovém měřítku zataženo obyvatelstvo – byla to válka, která se doslova týkala každého občana jednotlivých bojujících států, byť by zaujal ke konfliktu jakkoliv odmítavý postoj.

Válka se stala celospolečenským fenoménem a ovládla veškeré oblasti života společnosti, včetně – a to možná na prvním místě – absolutní koncentrace veškerých ekonomických aktivit směrem k zvýšení bojeschopnosti armády.

Tzv. válečná ekonomika s dominující rolí státních institucí zachvátila dříve či později všechny ve válce zúčastněné země. Skokově se zvýšila jak míra zdanění, tak rozsah a důslednost nejrůznějších regulací a intervencí, nevratně se posunul vliv státních orgánů na každodenní ekonomické rozhodování.

Jestliže do roku 1914 bylo rozhodování o alokaci zdrojů v převážné či naprosté většině doménou individuálních ekonomických subjektů, pak válka znamená vítězný zájem – tím největším bylo samozřejmě vítězství, ale po jejím skončení se vždy našel dostatek dalších – s všeobecně společností stále ochotněji akceptovanou potřebou pravidelných a později trvalých regulatorních zásahů centrálních orgánů.

Válka i v dosud ekonomicky svobodných zemích přinesla míru zdanění, která byla mimo jakoukoliv představitelnou realitu. Tam, kde doposud neexistovaly, byly zaváděny či drasticky – o řády – zvyšovány přímé daně (za všechny jmenujme např. USA), z jejichž výnosů měly být kryty s vedením války související výdaje. Po válce sice jejich sazby poklesly, ale nikoliv na předválečnou úroveň; jako instituce už z ekonomiky nikdy nezmizely.

První světová válka bývá proto uváděna jako učebnicový příklad fungování tzv. efektu západky – míra regulace a státních intervencí se pohybuje směrem nahoru skokově v době ekonomických či politických otřesů, aby se pak už nikdy nevrátila na původní úroveň. V této logice byla válka z let 1914 až 1918 – předchůdkyní Velké hospodářské krize a druhé světové války.

Rána měnovému systému

Válka také znamenala jednu z posledních ran světovému

měnovému systému a zlatému krytí rozhodujících světových měn jako takovému. Finanční katastrofa učinila

První světová válka bývá proto uváděna jako učebnicový příklad fungování tzv. efektu západky – míra regulace a státních intervencí se pohybuje směrem nahoru skokově v době ekonomických či politických otřesů, aby se pak už nikdy nevrátila na původní úroveň.

z Velké Británie obra na hliněných nohou a bylo jen otázkou času, kdy dojde k definitivnímu rozpadu měnového uspořádání, které vytvářelo vhodné prostředí pro ekonomický růst po dlouhou řadu generací.

Válečné události také z logiky věci znamenaly extrémní zesílení autarkních snah a ve svém důsledku vedly k hlubokému propadu mezinárodního obchodu – objem světové obchodní výměny vyrovnal výsledek z posledního předválečného roku až po roce 1945. Dlouhodobá expanze

mezinárodní obchodní výměny, jeden z tahounů světového ekonomického růstu druhé poloviny 19. století, tak byla minulostí.

Tragické události první světové války také otevřely dveře tomu nejhoršímu, co kdy lidstvo samo sobě připravilo – komunismu, nacismu. Společenská trauma, které válečné utrpení přineslo naprostě většině evropské populace, se ukázalo být ideálním prostředím pro realizaci hrůzných vizí teoretiků moderního socialismu. V jejich legitimizaci a historickém ospravedlnění spočívá další z neblahých dědictví událostí, jež v letech 1914 až 1918 předesťřely chmurnou vizi epochy, která měla přinést největší vzepětí i největší utrpení, jaká kdy lidstvo zažilo.

Velká válka vypukla sice jako boj národních států mezi sebou, ale velice rychle se transformovala do další kapitoly ve zřejmě nekonečném příběhu boje mezi svobodou a silami, které usilují o její zničení. Devadesáté výročí posledních výstřelů první světové války ukazuje, že tento boj zdaleka neskončil.

NABÍZÍME

CEP nabízí sborník č. 70/2008 „Srpen 1968 – čtyřicet let poté“, do něhož přispěli Václav Klaus, Jiří Hájek, Čestmír Císař, Ludvík Vaculík, Ota Filip, Pavel Kohout, Pavel Záček, Oldřich Tůma, Jindřich Dejmek, Slavomír Michálek, Jan Rychlík, Jitka Vondrová a Michal Petřík. Sborník přináší unikátní dokumentární přílohu, např. Moskevský protokol, zvací dopis, Smlouvu o pobytu vojsk a další. Editory sborníku jsou Marek Loužek a Jindřich Dejmek. Předmluvu napsal prezident Václav Klaus.

Cena: 100 Kč, 232 stran.

objednávky na www.cepin.cz

ZPRÁVA ZE SEMINÁŘŮ

Biopaliva – pomoc přírodě, nebo zločin na lidstvu?

V pondělí 13. října 2008 uspořádalo Centrum pro ekonomiku a politiku seminář na téma „Biopaliva – pomoc přírodě, nebo zločin na lidstvu?“. Na panelu, který moderoval Petr Mach, vystoupili ministr zemědělství České republiky Petr Gandalovič, Jan Rovenský z Greenpeace ČR, Ladislav Tajovský z Vysoké školy ekonomické a ekolog a publicista Ivan Brezina.

Petr Gandalovič považuje biopaliva za částečnou alternativu pro energetiku (náhrada fosilních paliv), pro zemědělce (odbytová příležitost) a pro životní prostředí (snižování emisí oxidu uhličitého). Biopaliva nejsou novinkou, lidstvo je využívalo již dříve. Zemědělství je tradičním zdrojem energie. Na produkci biopaliv jde jen zlomek zemědělských produktů, vyčerpávání zemědělské půdy proto nehrozí. Evropské zemědělství produkuje nadbytek potravin. V letošním roce mají zemědělci problémy s odbytem, výroba biopaliv působí jako stabilizační prvek odbytu. Podle Gandaloviče bychom neměli podléhat extrémům – buď bezmeznému nadšení, nebo paušální kritice, že jde o zločin. Biopaliva jsou a budou součástí energetické a zemědělské politiky ČR.

Jan Rovenský zdůraznil, že Greenpeace nikdy biopaliva nadšeně nehájilo. Kolem biopaliv panuje řada mýtů, např. že tvoří více oxidu uhličitého než paliva fosilní. Rozlišovat je třeba mezi biopalivy a energetickou biomasou. Biopaliva neprosazují environmentalisté, nýbrž farmářská lobby z amerického středozápadu. Biopaliva představují zoufale neefektivní způsob, jak využívat zemědělskou půdu. Mohou být zdrojem potravinové krize a způsobují ohrožení ekosystémů v rozvojových zemích – např. kácení pralesů. Rovenský se přimluvil za zrušení evropského po-

vinného cíle přimíchávání biosložek do paliv a zrušení veřejné podpory biopalivům. Biopaliva druhé generace nás nezachránějí. Neměli bychom panikařit, biopaliva nejsou ani katastrofa, ani sen. Nicméně mnoho pozitivního nepřinesla.

Ladislav Tajovský zdůraznil, že při zvažování výhodnosti jakéhokoli zdroje hraje zásadní roli čas a technologický pokrok. Prognózy vývoje energetických zdrojů jsou problematické. Biopaliva jsou možná paliva budoucnosti, ale o tom rozhodne trh, nikoli centrální plánovači. Státní podpora biopaliv je kontraproduktivní. Snaha popohnat vývoj nakonec povede k jeho zbrzdění. Planetární společenské zájmy jsou utopie. Biopaliva se stala symbolem a předmětem ideologického boje. Ceny potravin vzrostly, což vede ke strádání milionů lidí a zhoršení životního prostředí. Pralesy se kácí nejrychleji v historii. Biopaliva jsou čistou ekonomickou ztrátou. Cena přimíchávání biosložek do paliv je obrovská. Biopaliva jsou výtvozem sociálního inženýra. Představují další kanál přeregulovaného zemědělského sektoru. Evropským centrálním plánovačům chybí pokora.

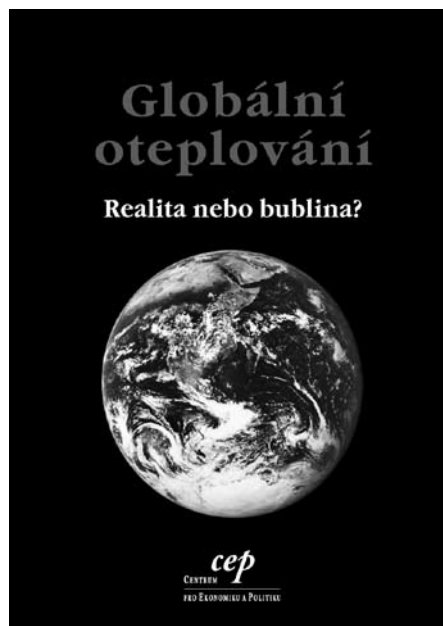
Ivan Brezina označil spalování biopaliv za brutální nesmysl. Biopaliva zabíjejí lidi, protože zvyšují ceny potravin a lidé v rozvojových zemích nemají co jíst. Zhoršují problémy životního prostředí, protože v rozvojových zemích se ničí pralesy. Bohatý sever přenáší problémy na chudý jih. Kdyby se měl splnit plán EU do roku 2010 pokrýt biopalivy 6% spotřeby pohonných hmot a do roku 2020 dokonce 10%, příslušné energetické rostliny by se musely pěstovat na 70% orné půdy, což by rozvrátilo evropský trh s potravinami. Brezina souhlasí se zvláštním zmocněncem OSN pro právo

na výživu Jeanem Zieglerem, který v říjnu 2007 prohlásil, že „pěstovat potravinové plodiny, které se pak spálí jako pohonné hmoty, je zločinem proti lidskosti“. Ke zrušení subvencí na biopaliva vyzvala loni v září i OECD. Jejich podpora je totiž vůbec nejdražším způsobem, jak snižovat emise skleníkových plynů.

V diskusi Petr Mach vyzval české politiky, aby vetovali v EU návrhy na zvyšování kvót pro biopaliva a aby odmítli Lisabonskou smlouvu, která ruší v energetice právo veta. Petr Gandalovič prohlásil, že ČR nemá sílu sama dosáhnout zrušení povinného přimíchávání na úrovni EU, bude však požadovat alespoň snížení kvót pro přimíchávání biosložek do ben-

zínu, nebo přeměnu povinných plánů na indikativní. Potřeba a využití biopaliv trvá, navzdory některým módním negativním ohlasům. Jan Rovenský nesouhlasí s Brezinou, že biopaliva jsou uhlíkově horší než fosilní paliva. Energeticky biopaliva vycházejí o něco lépe než fosilní paliva. Potenciál biopaliv druhé generace jako šišky jsou omezené. Ladislav Tajovský nastolil otázku, kdo má z biopaliv prospěch a proto je prosazuje: prostředky tečou od spotřebitelů k zemědělcům. Podle Breziny biopaliva podporuje vrstva příznivců, kteří jsou zvyklí na dotace, aby pěstovali nesmysly. Biopaliva způsobují mnohem víc problémů, než kolik jsou schopna jich vyřešit. ML

NABÍZÍME

CEP nabízí sborník č. 67/2008 „Globální oteplování – realita, nebo bublina?“, do něhož přispěli **Luboš Motl, Miroslav Kutílek, Gerhard Gerlich, Jiří Svoboda, Ladislav Kurc, Miroslav Petrisko, Julian Morris, Michael Walker, Fred S. Singer, Václav Klaus, Ján Babčan, Stanislav Mihulka, Dušan Tříška, Ivan Brezina, Ladislav Jakl, Jaroslav Míl, Petr Mach, Michal Petřík a Marek Loužek** (editor sborníku). Předmluvu napsal prezident **Václav Klaus**.

Cena: 100 Kč, 222 stran.

**objednávky na www.cep.in.cz
tel. 222 192 406, e-mail: cep@cep.in.cz**

RECENZE – WILLIAM EASTERLY: BŘÍMĚ BÍLÉHO MUŽE

Dalibor Roháč
držitel Weidenfeldova stipendia
pro postgraduální studium
na University of Oxford

Při pohledu na chudobu rozvojových zemí není možné přehlédnout dvě tragédie. Za prvé, chudé africké země nebyly schopné vygenerovat svižný ekonomický růst, který by je přiblížil dynamickým ekonomikám Západu či jihovýchodní Asie. Za druhé, masivní rozvojová pomoc, které byly rozvojové země příjemci od šedesátých let, se minula účinkem.

Prakticky každý, bez ohledu na ideologickou vyhraněnost, jasně vnímá první tragédii. Ta je též předmětem intenzivního akademického výzkumu. Konsensus ekonomické profese ukazuje na to, že za selháním Třetího světa je směs institucionálních faktorů, neblahé politické dědictví koloniální éry, přítomnost rent z přírodních zdrojů, etnická a náboženská frakcionalizace či různé přetrvávající kulturní zvyklosti.

Daleko méně pozornosti se však obvykle věnuje druhé tragédii. V ostatních desetiletích se dokonce poukazování na to, že rozvojová pomoc nespĺnila očekávání, stalo politicky nekorektním. To jej však nedělá méně pravdivým.

Iluze zahraniční pomoci

William Easterly, profesor ekonomie na New York University, přináší v knize „The White Man's Burden. Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good“ (New York: Penguin Press 2006) přesvědčivé empirické důkazy o tom, že rozvojová pomoc selhala a vysvětluje, proč by nás to nemělo překvapovat.

Jak ukázat, že rozvojová pomoc nezvyšuje tempo ekonomického růstu? Okamžitým problémem, které má tento pokus čelit, je jeho endogenita. Dá se totiž očekávat, že příjemci rozvojové pomoci budou vždy ty nejhudší oblasti.

Pokud se rozvojové zemi – například s pomocí zahraniční pomoci – podaří nastartovat ekonomický růst, může očekávat nižší objemy pomoci v budoucnosti. Statistický vztah mezi rozvojovou pomocí a růstem tak bude negativní. To nám však nedává žádnou informaci týkající se případné kauzality směřující od zahra-

*Existují dobré důvody,
proč rozvojová pomoc
nefunguje a vede často
k perverzním důsledkům.
Ústřední příčina leží
v organizaci rozvojové
pomoci.*

niční pomoci k hospodářskému růstu. Jedno řešení tohoto problému spočívá v tom, že budeme zkoumat efekty jen té hospodářské pomoci, která je nezávislá na dosažených ekonomických výsledcích.

Příkladem, který používá Easterly, je americká rozvojová pomoc v období studené války. Ta se totiž odvíjela převážně od politické a vojenské loajality dané země ke Spojeným státům. Výsledek tohoto zkoumání je jednoznačný: rozvojová pomoc nepomáhá a může dokonce škodit. Easterly též odkazuje na řadu jiných studií, které nacházejí obdobné výsledky na jiných datech. Poskytování strukturálních úvěrů od Mezinárodního měnového fondu a Světové banky mělo negativní vliv na schopnost zemí dostát svým závazkům.

Samozřejmě, existují i výjimky, podle nichž rozvojová pomoc může pomáhat ekonomickému růstu. Obhajovat rozvojovou pomoc na základě těchto studií je ale podobné tomu, jako bychom na základě jedné studie doporučili užívání léku, který je podle většiny jiných studií neúčinný a má mnoho nežádoucích účinků.

Perverzní důsledky

Západní politici a lidé angažovaní v mezinárodních organizacích též rádi hovoří, že hlavním problémem je to, že rozvojová pomoc nebyla dostatečně velká a že nastávající zdvojnásobení už přinese impulz pro trvalý ekonomický růst v nejhudších zemích. Takové smýšlení je podle Easterlyho utopické. Existují totiž dobré důvody, proč rozvojová pomoc nefunguje a vede často k perverzním důsledkům.

Ústřední příčina leží v organizaci rozvojové pomoci. Ta je svěřena buď různým mezinárodním organizacím anebo vládním úřadům, jakým je například USAID ve Spojených státech. Takové organizace trpí tím, že si zvyknou stanovovat v principu nedosažitelné cíle, jako například odstranění světové chudoby. A na „dosažení“ těchto cílů si potom budou žádat vždy větší a větší sumy peněz. Tyto organizace též trpí tím, že za svoje výsledky nejsou žádným způsobem odpovědné chudým lidem v Třetím světě, ale západním politikům. A v rukou západních politiků je rozvojová pomoc především nástrojem na kupování popularity v západním světě a na teatrální gesta, která ukazují, že „něco se děje“.

Absence zpětné vazby od obyvatel Třetího světa, spolupráce s často zkorumpovanými vládami rozvojových zemí a sledování vlastních politických cílů tak vedou k tomu, že pomoc často ani nedosáhne k těm, kterým je určena. Easterlymu je jasné, že jakkoliv organizovaná rozvojová pomoc nemůže vytrhnout země z bíd. To mohou jen dobré instituce, ochrana vlastnictví, zodpovědná a ústavně omezená vláda dobře vykonávající své základní funkce a kulturní atmosféra napomáhající podnikání a soukromé iniciativě. To ale neznamená, že by rozvojová pomoc byla úplně zbytečná.

Hlas rozumu

Easterly ukazuje desítky případů, kdy pomoc viditelně

zlepšila život obyvatelů Třetího světa – ať už šlo o zavedení vodovodů do chudých osad, očkovací programy, výchovu prostitutek směřující k používání prezervativů, nebo nyní už slavnou Grameen Bank s jejím programem mikroúvěrů. V žádném z těchto případů se nepodařilo vytrhnout rozvojové země z bíd. Podařilo se však učinit malé krůčky k lepšímu životu chudých lidí. To je podle Easterlyho klíčem k efektivní rozvojové pomoci. To, co spojuje úspěšné rozvojové projekty a odlišuje je od často megalomanských snah západních politiků, je jejich lokálnost, spontaneita a přítomnost zpětné vazby ze strany jejich příjemců.

Je paradoxem, že v západním světě – který má vážný problém najít formy rozvojové pomoci, které skutečně pomáhají – existují politické síly, které volají po tom, aby se Spojené státy nebo Spojené království aktivně účastnily budování politických institucí ve Třetím světě prostřednictvím vojenské síly. To, co v případě rozvojové pomoci je „jen“ mrháním penězi, může být v případě vojenských zásahů i dobrodružstvím plným násilí a obětí. Easterly ukazuje, že v otázce násilného importu západních institucí či demokracie jsou vyhlídky Západu velmi chabé.

Tragickým byl kolonialismus, který v Africe nadlouho zasadil semeno mimořádně aktivních institucí a vyvrcholil nezodpovědnou dekolonizací, která vytvořila desítky absurdních států sdružujících nepřátelská etnika. Nešťastné byly pokusy zvenčí řídit a přebudovávat Vietnam, Irán, Afghánistán či El Salvador. V současnosti je Irák asi nejjasnější ukázkou toho, jak bláhová je snaha přebudovat cizí země silou.

Easterlyho kniha je hlasem rozumu v emotivní a mnohými zneužívané debatě o pomoci Třetímu světu. Přechíst by si ji měl každý, komu upřímně leží na srdci osud jeho obyvatel. ■